

A Comprehensive Management of Incidents, Disasters, and Crises, Focusing on the Four Dimensions of Human Existence

Gholamreza Pourheidrizadeh ¹

2

Vol. 14
Summer 2022

Research Paper

Received:
16 March 2022
Revised:
3 May 2022
Accepted:
26 June 2022
Published:
21 September 2022
P.P: 43-61

ISSN: 2008-3564
E-ISSN: 2645-5285

Abstract

Although it is one of the basic pillars of knowledge in the Islamic religion, the macroscopic view and all-round view of the issues and the world has always been one of the missing links in human life today in thought, thinking, planning, management and implementation. In order to solve this shortcoming in the comprehensive, preventive and all-round management of accidents, disasters and crises, it is necessary to focus on all aspects of human existence. In this article, after reviewing the popular literature related to accidents, disasters and crises, the existential nature of human beings is discussed in the framework of nature, religion and wisdom, and then according to that, various risks and threats are categorized and finally, management is done. They are also briefly mentioned. In other words, this article has been done with descriptive descriptive method and using library studies and scientific sources. Based on the Islamic worldview and also based on rational axioms, man has four dimensions: plant (physical), animal (mental), human (intellectual) and divine (spiritual). The management of risks and threats to humans will be focused on the four dimensions of human existence. In general, the management of accidents, disasters and crises is improved when it is accompanied by a more accurate and complete understanding of all dimensions of human existence and efforts are made to meet his physical, mental, mental and heart needs at the same time.

Keywords: Crisis Management; Health in Accidents And Disasters; the Four Existential Dimensions of Man.

1. . President of the Iranian Crisis Management Scientific Association and Full Professor, Department of Pharmacology, Faculty of Pharmacy, Baqiyatollah University of Medical Sciences, Tehran, Iran
pourheidari@yahoo.com.

Cite this Paper: Tabatabaieinia, S.R & Alavi Vafa, H. (2022) A Comprehensive Management of Incidents, Disasters, and Crises, Focusing on the Four Dimensions of Human Existence. *Crisis Management and Emergency Situations*, 14(2), 43–61.

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۲/۲۵

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۰۲/۱۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۳/۲۳

تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۰۶/۳۰

صص: ۸۱-۴۵

شابا چاپی: ۲۰۰۸-۳۵۶۴

الکترونیکی: ۲۶۴۵-۵۲۸۵

مدیریت جامع حوادث، بلایا، و بحران‌ها با تمرکز بر ابعاد چهارگانه وجودی انسان

غلامرضا پورحیدری زاده^۱ ID

چکیده

کلان‌نگری و نگاه همه‌جانبه به موضوعات و جهان، گرچه از ارکان اولیه شناخت در دین اسلام است، اما همواره یکی از حلقه‌های مفقوده زندگی بشر امروز در اندیشه، تفکر، برنامه‌ریزی، مدیریت و اجرا بوده است. برای رفع این نقیصه در مدیریت جامع، مانع و همه‌جانبه حوادث، بلایا و بحران‌ها، باید بر همه ابعاد وجودی انسان تمرکز نمود.

در این مقاله، پس از بررسی ادبیات رایج مرتبط با حوادث، بلایا و بحران‌ها، به ماهیت وجودی انسان در چارچوب فطرت، دین و حکمت، پرداخته و سپس مطابق با آن، مخاطرات و تهدیدات گوناگون مورد دسته‌بندی کلی قرار گرفته و در نهایت به مدیریت آن‌ها نیز اجمالا اشاره شده است. به عبارت دیگر، این مقاله با روش توصیفی تبیینی و با بهره‌گیری از مطالعات کتابخانه‌ای و منابع علمی انجام پذیرفته است.

بر اساس جهان‌بینی اسلامی و نیز بر مبنای بدیهیات عقلی، انسان دارای چهار بعد نباتی (جسمانی)، حیوانی (روانی)، انسانی (عقلانی) و الهی (روحانی) است و بنابراین، جامع‌ترین نظرگاه برای کشف، شناسایی، وزندهی و اولویت‌بندی و نیز مدیریت مخاطرات و تهدیداتی که متوجه انسان است، بر ابعاد چهارگانه وجودی انسان متمرکز خواهد بود.

در مجموع، مدیریت حوادث، بلایا و بحران‌ها زمانی ارتقا می‌یابد که با شناخت دقیق‌تر و کامل‌تری از همه ابعاد وجودی انسان همراه شده و برای برطرف کردن نیازهای جسمی، خیالی، عقلی و قلبی او همزمان تلاش گردد.

کلیدواژه‌ها: مدیریت بحران؛ سلامت در حوادث و بلایا؛ ابعاد وجودی چهارگانه انسان.

۱. رئیس انجمن علمی مدیریت بحران ایران و استاد گروه فارماکولوژی، دانشکده داروسازی، دانشگاه علوم پزشکی بقیه الله (عج)، تهران، ایران.

poorheidari@yahoo.com

استناد: پورحیدری زاده، غلامرضا. (۱۴۰۱). مدیریت جامع حوادث، بلایا، و بحران‌ها با تمرکز بر ابعاد چهارگانه وجودی انسان.

فصلنامه مدیریت بحران و وضعیت‌های اضطراری، ۱۴(۲)، ۶۱-۴۳.

مقدمه

عدم برخورداری از نگاه کلان و همه‌جانبه‌نگری همواره یکی از علل عدم موفقیت در تمامی عرصه‌های اندیشه، تفکر، برنامه‌ریزی، مدیریت و اجرا در طول زندگی بشر بوده است. نبود نگاه کلی نسبت به هستی، انسان و جهان پیرامونی سبب شده است که بخشی از موضوعات که در چارچوب نگاه جزئی و محدود بشر قرار گرفته است، مورد توجه واقع شده و بخش قابل ملاحظه‌ای که در محدوده نگاه جزئی و ناقص او قرار نمی‌گیرد، مورد غفلت واقع شود. بنابراین اگر قرار باشد مدیریت حوادث و بلایا به نحوی صورت گیرد که جامع، مانع و همه‌جانبه باشد، باید همه ابعاد وجودی انسان در معرض اندیشه و مشاهده قرار گیرد و بر آن اساس، به مدیریت مخاطرات و تهدیدات پرداخته شود و درست در همین ارتباط است که گفته‌اند: خداوند رحمت کند فردی را که بداند از کجا آمده، در کجاست و به کجا خواهد رفت. این کلام حکیمانه نشانگر اهمیت نگاه کلان به حیات و زندگی انسان است.

بدیهی است، هدف اصلی از مدیریت مخاطرات و تهدیدات گوناگون حفظ و ارتقای زندگی و حیات انسان‌هاست. بنابراین، بدون شناخت کلان حداقلی و کلی از انسان و جوانب وجودی او، شناسایی و دسته‌بندی مخاطرات و تهدیدات و پیامدهای ناشی از رویدادها و رخدادهایی که حیات، زندگی و هستی انسان را تحت تأثیر قرار می‌دهد، محدود و ناقص خواهد بود. به عبارت دیگر، شناسایی، دسته‌بندی و مدیریت مخاطرات و تهدیدات با محوریت کرامت و منزلت انسان، بدون شناخت کامل و شامل از انسان، به درستی قابل انجام نخواهد بود.

و علاوه بر این، در صورت شناخت ناکافی از انسان و ابعاد وجودی او، این احتمال وجود دارد که منافع انسان به اشتباه در ردیف مضار او قرار گیرد و بر عکس، آسیب‌های وارده بر انسان در ردیف فواید و مزایای زندگی او برشمرده شود. بر همین اساس، باید ابتدا به تشریح ابعاد وجودی انسان پرداخته و سپس، با توجه به جوانب وجودی و زندگی حقیقی انسان، به دسته‌بندی مخاطرات و تهدیدات و حوادث و بحران‌ها بر آن مبنا اقدام گردد. در این ارتباط مبحثی تحت عنوان «ضرورت نگرش فراگیر و همه‌جانبه به سلامت و نقش آن در مدیریت بلایا و بحران‌ها»

(پورحیدری، ۱۳۹۶) و نیز مطلبی ذیل عنوان «لزوم توجه به ابعاد چهارگانه سلامت انسان در مدیریت جامع حوادث و بلایا» (پورحیدری، ۱۳۹۸)، مورد اشاره قرار گرفته است. این مقاله بر آن است تا ابتدا ابعاد وجودی انسان را بر مبنای حس مشترک یا درک مشترک انسان‌ها و نیز از دیدگاه و جهان‌بینی اسلامی که محدود به تجربه‌گرایی رایج نمی‌باشد، بررسی نموده و سپس دسته‌بندی مخاطرات و تهدیدات و پیامدهای ناشی از رویدادهای مختلف را بر مبنای ابعاد وجودی انسان مورد بررسی قرار دهد. در این بررسی‌ها منابع معتبر علمی و اسلامی مورد مراجعه و استناد قرار گرفته است.

تعاریف، مفاهیم و انواع حوادث و بحران‌ها

مروری بر تعاریف و دسته‌بندی‌های رایج و موجود از مخاطرات گوناگون، به‌طور خلاصه موارد زیر را به دست می‌دهد (پورحیدری، ۱۴۰۰).

۱. دسته‌بندی حوادث از نظر میزان و حجم پیامدها

حوادث و رویدادهای مختلف را از نظر میزان وسعت آن‌ها در ۵ گروه طبقه‌بندی می‌کنند که به ترتیب حادثه (accident)، سانحه (incident)، اضطرار (emergency)، بحران (disaster) و فاجعه (catastrophe) نامیده می‌شوند. برای مثال برخورد و تصادف دو خودرو را می‌توان حادثه نامید، سقوط یک هواپیمای مسافری را سانحه، آب گرفتگی یک شهر را شرایط اضطراری، زلزله متوسط به بالا در یک کلانشهر را بحران و به زیر آب رفتن چندین شهر مانند حادثه سونامی ۲۰۱۱ ژاپن را فاجعه می‌نامند.

در اینجا بیان دو نکته ضروری می‌نماید. نکته اول، این عنوان‌ها در بسیاری موارد به جای هم بکار می‌رود و در زبان فارسی این تعاریف تثبیت نشده‌اند، در صورتیکه مترادف لاتین آن‌ها نسبتاً از ثبات برخوردارند و همواره مفهوم یکسانی را منتقل می‌کنند. نکته دوم، بسته به آمادگی جوامعی که رویدادها در آن‌ها رخ می‌دهند، در صورت عدم مدیریت مناسب، حادثه می‌تواند منجر به سانحه یا بحران گردد و در صورت مدیریت مناسب، بحران‌ها می‌توانند به شرایط اضطرار و رویدادهای با حجم تلفات و خسارات کمتر تغییر یابند.

۲. دسته‌بندی حوادث از نظر گستره زمانی و مکانی پیامدها

حوادث از نظر گستره زمانی و مکانی پیامدها نیز معمولاً به دو دسته تقسیم می‌شوند:

- (۱) حوادث شدید (i nt ensi ve)، شامل حوادثی هستند که در مدت زمان کوتاهی تلفات و خسارات قابل توجهی را وارد می‌کنند یا تلفات و خسارات چشمگیری در یک محدوده مکانی مشخص را سبب می‌شوند.
- (۲) حوادث وسیع (ext ensi ve)، شامل حوادثی است که در آن‌ها تلفات و خسارات در گستره زمانی طولانی یا در گستره مکانی گسترده بصورت پراکنده رخ می‌دهند.

گرچه تلفات و خسارات حوادث شدید و وسیع ممکن است برابر باشند، اما حوادث شدید بسیار بیشتر جلب توجه کرده و ممکن است حوادث و پیامدهای اجتماعی را نیز در پی داشته باشند، در حالی که حوادث وسیع معمولاً چنین عوارضی را به دنبال نمی‌آورند.

۳. انواع حوادث و بحران‌ها

گرچه برای شناخت حوادث و رویدادهای مختلف آن‌ها را در دسته‌جات مختلفی قرار می‌دهیم، اما هر یک از این حوادث می‌تواند به حوادث دیگری منجر شود و پیامدهای گوناگونی داشته باشند. حوادث و بحران‌های مختلف معمولاً به سه گروه کلی دسته‌بندی می‌شوند که عبارتند از:

- (۱) حوادث و بحران‌های طبیعی
- (۲) حوادث و بحران‌های غیرطبیعی یا انسان ساخت و
- (۳) حوادث و بحران‌های امنیتی و اجتماعی

درست است که برخی پدیده‌ها طبیعی هستند، اما آنچه زندگی انسان را با بحران مواجه می‌کند صرفاً طبیعت نیست، بلکه برخورد نادرست و نامناسب با پدیده‌های طبیعی می‌تواند از آن‌ها حادثه یا بحران بسازد. بنابراین امروز برخی به درستی حوادث را طبیعی نمی‌دانند و آن را ناشی مدیریت نادرست انسان در برخورد با پدیده‌های طبیعی اعم از زلزله، سیل و مانند آن می‌دانند.

۱. حوادث و بحران‌های طبیعی: حوادث و بحران‌های طبیعی خود به دسته‌جات مختلفی قابل تقسیم هستند که در اینجا در شش گروه تنظیم شده‌اند:
 - (۱) حوادث زمین‌شناختی مانند زلزله، آتشفشان، ریزش کوه‌ها و معادن، نشست و رانش زمین
 - (۲) حوادث آب‌شناختی مانند سیل، سیلاب و آبگرفتگی، پیشروی آب دریا، سونامی، شکستن و سرریز شدن سدها و طوفان دریایی
 - (۳) شرایط اقلیمی سرد مانند بارش برف، کولاک و بوران، سرمای شدید و یخبندان، و بهمن
 - (۴) شرایط اقلیمی گرم مانند گرمای شدید، طوفان و گردباد، ریزگرد و طوفان شن، و رعد و برق و صاعقه
 - (۵) حوادث جنگل‌ها و مراتع، مانند خشکسالی، آتش‌سوزی حیات وحش، هجوم حشرات به ویژه ملخ‌ها و گسترش آفات گوناگون گیاهی
 - (۶) بیماری‌های واگیر مانند بیماری‌های عفونی و اپیدمی‌ها از جمله آنفولانزا و کرونا، بیماری‌های مشترک انسان و دام، بیماری‌های بازپدید و نوظهور
۲. حوادث و بحران‌های انسان‌ساخت: این حوادث نیز در شش گروه قابل تنظیم هستند:
 - (۱) آتش‌سوزی و انفجار که شامل آتش‌سوزی خانگی، آتش‌سوزی انبارها و فروشگاه‌ها، آتش‌سوزی در تأسیسات نفتی، وسایل نفت سوز و گازسوز، انفجار و آتش‌سوزی تجهیزات تحت فشار و نیز مواد و مایعات قابل اشتعال و انفجار
 - (۲) حوادث کارگاهی و صنعتی مانند آسیب‌ها و صدمات انسانی حین کار با دستگاه‌های مختلف، سقوط آوار و وسایل، نشست مواد زیان‌آور، سقوط از ارتفاع و سرخوردن و افتادن
 - (۳) حوادث ناشی از قطع شریان‌های حیاتی مانند قطع برق، قطع آب، قطع گاز، قطع تلفن و اینترنت و توقف فعالیت پیام‌رسان‌ها
 - (۴) مواد خطرناک از جمله حوادث هسته‌ای، نشست مواد رادیواکتیو، مواد شیمیایی خانگی مانند سفیدکننده‌ها و جرم‌گیرها، عوامل بیولوژیک و زیستی، عوامل شیمیایی و سایر مواد زیان‌آور
 - (۵) آلودگی‌های زیست‌محیطی از جمله آلودگی آب رودخانه‌ها و دریاها، آلودگی ناشی از دفع نادرست زباله‌ها، آلودگی هوا، آلودگی خاک و آسیب‌های فضایی و اتمسفر مانند لایه اوزون

۶) حوادث ترافیکی و حمل و نقل شامل حوادث جاده‌ای و بزرگراهی، ریلی و مترو، ترابری هوایی، ترافیک شهری، حمل و نقل دریایی و اسکله‌ها و بنادر

۳. حوادث و بحران‌های امنیتی و اجتماعی: این نوع از حوادث نیز در شش گروه می‌توان تنظیم نمود:

۱) شورش، آشوب و ناآرامی مدنی شامل شرارت، غارت و سرقت، اغتشاش و خرابکاری و تخریب، شورش‌های قومیتی، درگیری‌های گروهی و طایفه‌ای، اعتصابات، اعتراضات و تجمعات، درگیری‌های مسلحانه و تهاجم نظامی دشمن

۲) آسیب‌های اجتماعی شامل فقر و شکاف طبقاتی، بیکاری، تبعیض و بی‌عدالتی، تجرد و طلاق، بی‌خانمانی و آوارگی، اعتیاد به مصرف مواد، کم‌سودای و ناآگاهی، بیماری و ناتوانی، عدم تناسب جمعیتی و خشونت و بدرفتاری

۳) حوادث تروریستی شامل بمب‌گذاری و انفجار، حملات بیولوژیک، حملات شیمیایی، بمب‌های رادیواکتیو، بسته‌های مشکوک، آلوده کردن آب و مواد غذایی، گروگان‌گیری و حملات انتحاری

۴) بحران‌های فرهنگی و شناختی شامل رواج فرهنگ بیگانه، تغییر فرهنگ بومی و ملی، دین‌زدایی قالبی و شکلی و یا محتوایی و مفهومی، تهاجم ادراکی و شناختی، ضعف اعتماد عمومی، تفرقه و چنددستگی

۵) بحران‌های اقتصادی شامل عدم امنیت غذایی، وابستگی در تولید و صنعت، تحریم و رکورد اقتصادی، مدیریت نامناسب پول و اعتبار، بالا بودن هزینه تولید، واسطه‌گری غیر مولد، پایین بودن تعرفه واردات، موانع و سوء مدیریت صادرات، اسراف و تجمل‌گرایی و بالاخره بالا بودن هزینه زندگی

۶) بحران‌های رسانه‌ای و فضای مجازی شامل شایعه و دروغ‌پردازی، وابستگی در زیرساخت‌های فضای مجازی، کم‌سودای رسانه‌ای، تهاجم رسانه‌ای گسترده و دو قطبی‌سازی‌های گوناگون.

ابعاد چهارگانه وجودی انسان

تقریباً هر انسانی بر اساس بدیهیات عقلی و با رجوع به خود و سایر انسان‌ها، می‌تواند چهار بُعد وجودی را برای انسان ترسیم نماید:

۱. بعد نباتی یا جسمانی که در آن تغذیه، رشد و نمو و تولید مثل صورت می‌گیرد و بعد مشترک انسان با نباتات و گیاهان است.

۲. بعد حیوانی یا روانی یا خیالی یا مثالی که بعد مشترک بین انسان و حیوان است (و در گیاهان و نباتات دیده نمی‌شود). حیوان و انسان از طریق این بعد صاحب تصور و تخیل است و نسبت به موضوعات مختلف اشتیاق یا اکراه نشان می‌دهد، با خوشی خیال شاد و خوشحال است و با ناخوشی آن افسرده و ناراحت است. ۳.

۳. بعد دیگر و بالاتر انسان بعد عقلانی یا محاسباتی و تحلیلی است که او را صاحب ابداعات شگفت‌آور در جوانب مختلف زندگی خود کرده است. این بعد انسان را کاملاً از حیوان متفاوت می‌کند. اگر مفروضات انسان درست و متقن باشد، نتیجه محاسبه و تحلیل عقلانی او نیز صحیح خواهد بود، چون از امکان تحلیل درست و صحیح برخوردار است. البته کارآمدی عقلانی مستلزم شرایطی است که باید مهیا باشد، از جمله اینکه ورودی آن از صحت و درستی برخوردار باشد و دستگاه محاسباتی مورد اختلال و یا زوال عقل قرار نگرفته باشد. البته عقل محل تشخیص است و نتیجه به دست آمده ضرورتاً به اقدام و عمل منجر نمی‌گردد.

۴. بُعد چهارم همان بعد روحانی یا الهی و خدایی انسان است، که شامل اختیار و اراده او می‌گردد. به عبارت دیگر ممکن است عقل انسان به درستی مطلبی حکم دهد، اما تعهد به انجام آن شکل نگیرد و به عبارت دیگر، در واقع به باور قلبی منجر نشده و به آن تن در ندهد. به همین دلیل، تعبیر دیگر این بعد، بعد قلبی است. شاید به همین دلیل باشد که قلب به عنوان یکی از ابزارهای شناخت بالاتر از عقل قرار می‌گیرد (حسینی بهشتی،

(۱۳۷۸). برای تبیین ارتباط قلب و عقل رجوع شود به جایگاه سلامت در دین اسلام و تبیین نقش قلب و عقل در سلامت معنوی نوشته محمد عبدالرحیمی (عبدالرحیمی، ۱۳۹۴).

این ابعاد چهارگانه توسط برخی از حکما و دانشمندان به ترتیب جسمی، خیالی، عقلی و قلبی نیز نامیده شده است (طاهرزاده ۱۳۸۸). همچنین برخی از حکمای اسلامی انسان را عالم اصغر نامیده‌اند و انسان را مجموعه‌ای از عوالم چهارگانه یعنی ناسوت، ملکوت، جبروت و لاهوت می‌دانند. به عبارت دیگر، این ابعاد چهارگانه وجودی متناظر با عوالم چهارگانه هستی می‌باشد (جوادی آملی، ۱۳۸۴ و جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۷).

در اینجا گفتار آیت‌الله جوادی آملی در کتاب تفسیر انسان به انسان در این خصوص نقل می‌گردد: «مراتب چهارگانه وجود انسان: بر پایه قرآن کریم انسان چند لایه دارد، همانگونه که جهان هستی از ملک تا ملکوت دارای عوارض چهارگانه ماده، مثال، عقل و اله است، وجود انسان نیز دارای مراتب چهارگانه مادی، مثالی، عقلی و الهی است.

۱. **وجود مادی انسان** همان وجودی است که گیاهان هم دارند. انسان نیز مانند آن‌ها در این مرتبه از هستی‌اش تغذیه، تنمیه و تولید دارد.

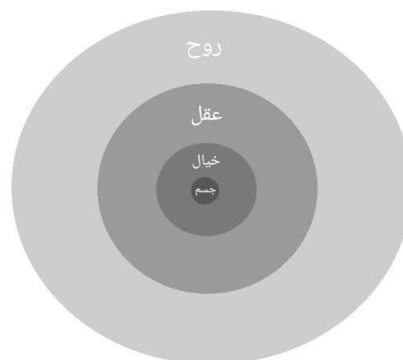
۲. **وجود مثالی** همان وجودی است که حیوانات هم دارند و انسان نیز مانند آنان در این مرتبه از وجود گرفتار شهوت و غضب است. برخی تنها به فکر خود مادی و مثالی (گیاهی و حیوانی) خویشتن یعنی خوردن و خوابیدن و لذت بردن‌اند.

۳. **وجود عقلی**، قرآن درباره مادی‌گرایان می‌فرماید که خودشان را فراموش کرده‌اند این‌ها خود مادی (حیوانی) را فراموش نکرده‌اند، بلکه خود انسانی خویش را فراموش کرده‌اند و وظایف و انسانیت خویش را به فراموشی سپرده‌اند. این مرتبه از خود، ناظر به وجود عقلی انسان است که صاحب ادراک و رأی است و انسان با این مرتبه از هستی خود و برای خود تصمیم عاقلانه می‌گیرد.

۴. **وجود الهی:** بالاتر از مرتبه عقلی، وجود الهی انسان یا خود نهانی و نهایی است که او دیگر در اختیار ما نیست بلکه امانتی ویژه در دست ماست، روح الهی ای که بالاترین مرتبه وجودی انسانی است.»

برای ترسیم و کمک به تجسم ارتباط و نسبت ابعاد وجودی انسان می‌توان از مدل مفهومی زیر استفاده نمود (پورحیدری و خواجه آزاد، ۱۴۰۰).

همانطور که در نمودار به تصویر کشیده شده است، گرچه جسم بسیار عینی‌تر و بارزتر به نظر می‌رسد، اما خیال از گستره وسیع‌تری برخوردار است و مکان و زمان را به سرعت درمی‌نوردد، و در جهان درون و برون سیر می‌کند. عقل نیز فراتر از خیال، به نوبه خود می‌تواند بر اسب خیال سوار شود و آن را با مهارت به اوج قله ببرد و دره‌های تنگ و باریک عبور دهد و در عین حال آن را از آسیب برهاند. این مراقبت از خیال، که به نوبه خود، جسم را نیز از عوارض و ناخوشی‌های ناشی از خیال بد و نامناسب در امان نگه می‌دارد. با وجود تمایلات نفسانی مختلف، عقل نیز به تنهایی نمی‌تواند انسان را به سلامت به سر منزل مقصود برساند و به فرموده امام حسین (علیه السلام) عقل کامل نمی‌شود مگر اینکه از حق پیروی نماید (مجلسی، ۱۳۷۲) و بر اساس فرضیه‌های درست که هم در ذات و فطرت انسان تعبیه شده است و هم با وحی الهی به پیامبران ارسال و به انسان‌ها عرضه گردیده است، نتیجه‌گیری نماید.

نمودار ۱. مدل مفهومی ارتباط و نسبت ابعاد وجودی انسان با یکدیگر

از سوی دیگر، برای بسط و بیان ارتباط و تناظر ابعاد وجودی انسان با انواع با ماهیت وجودی، عوالم چهارگانه هستی، با انواع موجودات زنده و با وجوه مختلف ادراکی گوناگون نیز می‌توان از جدول زیر کمک گرفت. طرح و ارائه این جدول به منظور نشان دادن شمولیت و یکپارچگی ابعاد وجودی انسان با سایر اجزای خلقت و طبیعت است که نیاز به شرح و بسط فراوان دارد.

جدول ۱. تطبیق و تناظر مراتب وجودی انسان با ماهیت وجودی، عوالم خلقت، سایر موجودات زنده و وجوه ادراکی (پورحیدری و خواجه ازاد، ۱۴۰۰).

بعد وجودی	ماهیت وجودی	عالم تکوینی	وجه تطبیقی	وجه ادراکی
جسم	مادی	ناسوت	نباتی	حسی
خیال	مثالی	ملکوت	حیوانی	تصوری
عقل	عقلی	جبروت	انسانی	تصدیقی
قلب	الهی	لاهورت	الهی	شهودی

البته، ابعاد وجودی انسان دوگانه (جسمی و روحی)، سه‌گانه (جسمی، روانی و عقلانی) و حتی پنج‌گانه (مادی، معنوی، فطری، عقلی و اراده و اختیار (حسینی، ۱۳۹۴)، نیز ذکر شده است که در این تقسیم‌بندی‌ها، برخی از ابعاد چهارگانه در هم ادغام و یا به اجزای بیشتر تفکیک شده است، و به نوعی مشتق از همین ابعاد چهارگانه است که هم توسط حس مشترک انسانی قابل درک بوده و هم مورد تأیید حکمای اسلامی نیز است.

در این چارچوب فطری، دینی و حکمی، انسان به لحاظ درونی، جوهری و وجودی دارای چهار بعد نباتی (جسمانی)، حیوانی (روانی)، انسانی (عقلانی) و الهی (روحانی) است و غفلت از هر یک از این ابعاد وجودی انسان، در واقع غفلت از تمامیت انسان است. بنابراین، به نظر می‌رسد جامع‌ترین نظرگاه برای کشف، شناسایی، وزندهی و اولویت‌بندی و مدیریت مخاطرات و تهدیداتی که متوجه انسان است، و نیز مطالعه و بررسی آن‌ها براساس ابعاد چهارگانه وجودی انسان است.

دسته‌بندی مخاطرات بر اساس ابعاد چهارگانه وجودی انسان

با در نظر داشتن اهمیت و ضرورت دسته‌بندی موضوعات متعدد مرتبط با مدیریت بحران، در جهت فهم بهینه و نیز کاربرد مؤثر آن‌ها و همچنین تسهیل برنامه‌ریزی‌ها و کنشگری‌های مربوطه، موارد و موضوعات مرتبط با مدیریت ریسک و مدیریت بحران در قالب مدلی مفهومی موسوم به مدل تخم‌مرغی طراحی، جمع‌بندی و منتشر گردیده است (پورحیدری، مشهدی و سلطانی، ۱۳۹۹، همچنین رجوع شود به پورحیدری و ولدییگی، ۱۳۹۱ و ولدییگی و پورحیدری، ۱۳۹۲).

اما شاید جامع‌ترین و شامل‌ترین دسته‌بندی‌های مخاطرات و تهدیدات و بحران‌های احتمالی ناشی از آن‌ها می‌تواند بر اساس ابعاد چهارگانه وجودی انسان باشد. در این صورت، عناوین دسته‌جات چهارگانه مخاطرات و تهدیدات به شکل زیر خواهد بود:

۱. مخاطرات تهدیدکننده جسم و سلامت جسمانی. بسیاری از مخاطراتی که امروزه مورد شناسایی و توجه قرار گرفته است، در این دسته قرار می‌گیرد. انواع حوادث طبیعی مانند زلزله سیل بهمن و غیر آن و یا انواع مخاطرات انسان ساخت مانند تصادفات جاده‌ای، حوادث کارگاهی و آتش‌سوزی‌های مختلف که یا مستقیماً سلامت جسمانی انسان را از طریق صدمات و جراحات به خطر می‌اندازند و یا با ازین‌بردن امکانات تهیه آب و غذا و اسکان به تامین نیازهای جسمانی انسان با دشواری مواجه می‌کنند. البته این دسته از مخاطرات بر دیگر ابعاد وجودی نیز تأثیرگذارند، اما معمولاً به دلیل اثرات جسمانی موردتوجه قرار دارند.

۲. مخاطرات تهدیدکننده خیال و سلامت روان انسان. واضح است که عمده خوشی‌ها و شادابی‌ها ناشی از خیال خوش و آرامش روان است و چه بسا افرادی باشند که برخی از اندام‌های جسمانی را نداشته باشند ولی از نشاط و شادابی و چابکی در وضعیت خوبی قرار داشته باشند. از سوی دیگر بسیاری از افراد هستند که از وضعیت جسمانی مناسبی برخوردارند و از امکانات رفاهی بالایی نیز بهره‌مند هستند، اما مضطرب و افسرده بوده و حال خوشی ندارند و خیال آن‌ها به دلایل گوناگونی ناراحت و ناخوش است و همچون مومی هستند که در حال ذوب شدن و تحلیل رفتن است. متأسفانه مخاطراتی که صرفاً

روان و خیال انسان را هدف قرار می‌دهند چندان مورد توجه قرار نگرفته‌اند، در حالی که سال‌هاست که آحاد جامعه ما زیر بمباران سنگین عملیات روانی قرار دارد و آسیب‌های حاد و مزمن گوناگونی را متحمل شده است و می‌شود و برای امنیت روانی جامعه به تدابیر و اقدامات فوری نیاز است.

۳. مخاطرات تهدیدکننده عقل و سلامت شناختی. این نوع از مخاطرات می‌توانند درک و شناخت انسان را دچار آسیب کنند، به‌طوری که فرد در اثر مخاطرات شناختی متقاعد شده است که به ناپود کردن خود اقدام نماید و خودکشی کند و یا به اعضای خانواده خود صدمه بزند و یا سایر انسان‌های بی‌گناه را بر اساس باور و شناخت نادرست در معرض تهاجم، آزار و شکنجه قرار دهد و حتی آن‌ها را به قتل برساند. فرضیات نادرست تعلیمی و القایی و یا خطاها و اشتباهات محاسباتی می‌تواند تفکر عقلایی را به انحراف کشیده و انسان را به دیدگاه و شناختی رهنمون سازد که مضار خود را منافع تشخیص داده و منافع خود را در حکم مضار ببیند، در چنین حالتی مزیت‌های خود را عیب و نقص تلقی نموده و معایب خود را برتری و مزیت خود به شمار می‌آورد. خود تحقیری و احساس حقارت، و نیز تکبر و خود بزرگ‌بینی در این دسته از مخاطرات قرار می‌گیرند که کارکرد صحیح عقل را به مخاطره می‌اندازند.

۴. مخاطرات تهدیدکننده روح و فطرت الهی انسان. این نوع از مخاطرات انسان را از خالق، پرورش دهنده، پشتیبان و هدف غایی و نهایی خود جدا می‌کنند و یا دست کم در این ارتباط اخلال ایجاد می‌کنند. نماز و دعا در انواع مختلف و گوناگون آن از ذکر و حمد تا خواهش و تضرع همه عواملی هستند که از مخاطرات روحانی و کدورت قلبی پیشگیری نموده و خود روحانی و الهی انسان را محفوظ نگه می‌دارند. از سوی دیگر هرآنچه انسان را از یاد خداوند غافل سازد و ارتباط او را با خدای او تضعیف نماید، در عمل انسان را از خود اصلی و نهایی دور نموده و تهی می‌سازد. به‌طوری که فراموش

کردن خدا، فراموش کردن خود را به دنبال دارد (قرآن کریم سوره حشر آیه ۱۹) و کسی که خود را فراموش می‌کند از خود مراقبت نکرده و در معرض انواع آسیب قرار می‌گیرد.

بدیهی است، اهمیت هر یک از دستجات مخاطراتی فوق متناسب با بعد وجودی مربوطه خواهد بود.

مدیریت مخاطرات مرتبط با ابعاد چهارگانه وجودی انسان

برای مدیریت مخاطرات مرتبط با ابعاد چهارگانه وجودی انسان و به تعبیری دیگر حفظ، تقویت و بازگرداندن سلامت کلی، ابتدا باید سلامت در همه ابعاد وجودی انسان را در نظر داشت. به عبارت دیگر، مقدمه حفظ و تأمین سلامت همه‌جانبه انسان، شناخت همه ابعاد وجودی انسان است و بدون در نظر داشتن تمامی این ابعاد چهارگانه، امکان حضور موفق در عرصه مدیریت مخاطرات گوناگون و به حداقل رساندن آسیب‌های ناشی از مواجهه با آن‌ها و نیز ترمیم آسیب‌های احتمالی از آن‌ها به دست نخواهد آمد. بر همین اساس در اینجا به‌طور اجمالی مدیریت مخاطرات مرتبط با هر یک از این ابعاد مورد بررسی و ملاحظه قرار خواهد گرفت.

۱. مدیریت مخاطرات مرتبط با جسم و سلامت جسمانی: جسم انسان که برخی آن را تمامی وجود انسان ممکن است تصور کنند، تغذیه می‌کند، رشد و نمو می‌کند و می‌تواند تولید مثل نماید و این سه شاخص در نباتات نیز دیده می‌شود. سلامت فیزیکی (آناتومیک) و فیزیولوژیکی بدن انسان برای کارکرد صحیح و طبیعی ضرورت دارد و ثابت شده است که بدن باید تغذیه مناسب داشته باشد، از خواب کافی (به لحاظ کمی و کیفی) برخوردار شود و تحرک مناسب را نیز داشته باشد. علاوه بر این سه مقوله مهم، موارد دیگری نیز وجود دارد که از اهمیت بسیار برخوردار است که عمده این موارد ناشی ارتباط بعد جسمانی انسان با سایر ابعاد آن است که در ادامه مورد اشاره قرار خواهد گرفت.

۲. مدیریت مخاطرات مرتبط با خیال یا روان و سلامت روانی: بعد حیوانی یا خیالی، انسان مانند حیوانات علاوه بر برخورداری از ویژگی‌های نباتات، می‌بیند، می‌شنود، می‌چشد، می‌بوید و لمس می‌کند و درک می‌کند و متناسب با آن واکنش نشان می‌دهد. اگر خیالات او خوشایند باشد و خوشحال باشد، بدن نیز طراوت و شادابی می‌یابد و اگر درگیر خیالات ناخوش شود و ناراحت باشد، طبعاً جسم او نیز خسته، کمرخت و بی‌طراوت خواهد بود. گرچه این مقوله موضوع موردبحث روان‌شناسان نیز می‌باشد و مباحث نظری و رفتاری گوناگونی در این زمینه وجود دارد، در اینجا صرفاً به این مهم اشاره و تأکید می‌شود که مدیریت خیال انسان نه تنها سلامت خیال و روان را در پی خواهد داشت که سلامت جسم را نیز تحت تأثیر جدی قرار خواهد داد. اجمالاً اینکه مدیریت خیال لوازمی نیاز دارد که از جمله مشاهده درست و صحیح که با رسیدن به واقعیت آرام می‌گیرد و یا از عقل کمک می‌گیرد و به حقیقت موضوع دسترسی پیدا می‌کند و آرامش می‌یابد. البته با مراقبت‌های جسمانی برخی تظاهرات جسمانی ناشی از مشکلات روانی و خیالی را می‌توان به‌طور موقت برطرف کرد و با این احساس راحتی در جسم، در تعدیل کردن خیال و روان نیز تأثیر گذاشت. در هر حال، اینکه چگونه باید خیال را مدیریت نمود و از این بعد وجودی انسان بیشترین بهره را برد، بحث مفصلی است که باید آن را در جای خود به‌طور جدی در نظر داشت. لازم به یادآوری است، امروزه شاید بیش از هر زمان دیگر، آحاد جامعه ما در معرض عملیات سنگین روانی دشمن است و از امنیت روانی بسیار کاسته شده است و به مهارت‌های ارتباطی مدیریت استرس نیازمند است.

۳. مدیریت مخاطرات مرتبط با عقل و سلامت شناختی: امروزه یک بحث جدی وجود دارد که آیا انسان یک حیوان پیشرفته یعنی عالی‌تر نسبت به سایر حیوانات است و یا اینکه انسان ویژگی‌هایی دارد که او را در طبقه مجزایی قرار می‌دهد، همانطور که حیوان نبات

یا گیاه پیشرفته دانسته نمی‌شود، بلکه در دسته جدیدی از جانداران قرار می‌گیرد. مجموعه مطالب منتشر شده از دانش امروز بشر، صرفاً به عجیب و شگفت انگیز بودن حیوانی با نام انسان اشاره دارد و مشخصاً به طبقه مجزایی از جانداران برای انسان‌ها قائل نیست. البته باید یادآور شد که همان بعد حیوانی انسان نیز به درستی مورد توجه، تجزیه و تحلیل قرار نگرفته است و نیازهای مدیریتی این بعد خیالی نیز مشخص نشده است و بالطبع روش‌های رفع این نیازها نیز در ابهام قرار دارد، چه رسد به بعدی دیگر که اختصاص به انسان دارد.

معمولاً عقل و هوش با یکدیگر، اشتباه گرفته می‌شوند، و شاید به همین دلیل است که برخی حیوانات را و به‌طور خاص گونه‌های محدودی از حیوانات را صاحب عقل می‌دانند، حال اینکه آن هوش است و به نسبت‌های متفاوت در همه حیوانات می‌تواند دیده شود. به عبارت دیگر، هنوز تعریف دقیقی از عقل که متمایزکننده انسان‌ها از حیوانات است، داده نشده است و البته قصد ما هم در این نوشتار ارائه یک تعریف دقیق نیست، بلکه آنچه مورد نظر است، عمدتاً این است که انسان‌ها بعد وجودی مستقلی از حیوانات دارند و که این بعد عقلی است و فقط اختصاص به انسان دارد. این شاید همان ویژگی‌های انسان است که خط را اختراع می‌کند، زبان‌های متعددی را شکل می‌دهد، هر روز طرحی نو درمی‌اندازد و تفاوت‌های شگفت‌انگیز دیگر. در هر حال، آنچه در این بین مورد تأکید است، شناختن این بعد وجودی انسان و الزامات و نیازهای سلامت آن است. از جمله کارکردهای عقل، کنترل و مدیریت خیال است و انسانی که در بعد عقلی نقص جدی داشته باشد، بر او تکلیفی نیست و بسیاری از اختیارات حقوقی و قانونی و شرعی نیز از او سلب می‌شود. مخاطرات شناختی همواره در زندگی بشر وجود داشته است، به‌طوری که دوست را دشمن و دشمن را دوست شناخته و متناسب با آن بر دوست تاخته و از دشمن حمایت کرده است، کما اینکه امروزه در نبرد شناختی بخش قابل توجهی از سرزمین اندیشه‌ای و عقلانی ما به تصرف دشمن درآمده است. مخاطرات شناختی در دستگاه محاسباتی انسان‌ها اختلال ایجاد نموده و به اشتباهات گسترده محاسباتی دچار می‌گردند. بیان و روشنگری مداوم و مستند و مستدل می‌تواند در اصلاح

دستگاه محاسباتی مؤثر واقع شود. البته، در صورت مضاف شدن به عناد، لجاجت و کینه تحقق این امر سخت و سخت‌تر می‌شود.

۴. مدیریت مخاطرات مرتبط با قلب و روح و سلامت قلبی و روحانی: بعد روحانی انسان بعد قلبی و دلی نیز نامیده شده است. انسان به وسیله بعد عقلی خود، می‌تواند موضوعات را بشناسد، تجزیه و تحلیل کند و بفهمد، اما ارتباط برقرار کردن با آن و دل دادن به آن، برعهده بعد دلی، قلبی یا روحانی است. به عبارت دیگر، می‌توان مطلب درستی (حقیقتی) را فهمید و به آن تعهد (ایمان) نداشت یعنی بعد قلبی و دلی را از پرداختن به آن باز داشت. عقل سلیم و سالم درست را از نادرست تشخیص می‌دهد، اما لزوماً به اقدام متناسب منجر نمی‌شود. به عنوان یک مثال بسیار مهم، عقل می‌تواند به وجود خدا پی ببرد، اما برقراری ارتباط با خدا فقط از طریق قلب یا دل امکان‌پذیر است. بنابراین فردی که به خدا ایمان دارد یعنی هم وجود خدا را قبول دارد و هم با خدا ارتباط برقرار می‌کند. چنین فردی به میزانی که با خداوند ارتباط دارد، از قدرت، محبت و عظمت نیز برخوردار است. در اینجا آنچه مقصود است تأکید بر ابعاد مختلف وجودی انسان است، و گرنه شرح و بسط هر یک از این ابعاد مقالات مفصلی را طلب می‌کند.

در مجموع، وقتی از مدیریت مخاطرات و تهدیدات انسان صحبت می‌شود، باید تمامی این ابعاد وجودی او (در عین یکپارچگی و ارتباط ابعاد مختلف با یکدیگر) مدنظر قرار گیرد، و چگونگی حفظ، تقویت و ترمیم سلامت در هر یک از ابعاد چهارگانه مورد بررسی و مطالعه قرار گیرد. حال آنکه، چه بسا به یک بعد توجه فراوان گردد و بعد دیگری بدون توجه واگذاشته شود و در این صورت سلامت مجموعه وجودی انسان تأمین نخواهد شد. بنابراین، راهکارهای تأمین سلامت هر یک از ابعاد وجودی انسان باید شناسایی و تدوین شده و به کار گرفته شود. به عبارت دیگر، همواره باید به خاطر داشت که انسان مجموعه واحدی است که دارای چهار بعد ذکر شده است و تناسب و تعادل در توجه به ابعاد مختلف نیز خود دارای اهمیت است.

از سوی دیگر، یک اتفاق و رویداد به تنهایی ممکن است یک بعد وجودی را دچار ضربه و آسیب نماید، اما در همان حال موجب رشد و اعتلای بعد یا ابعاد وجودی دیگر شود. به عنوان مثال، یک حادثه ممکن است منجر به قطع یک عضو یا بخشی از یک عضو شود، اما سایر ابعاد غیر جسمانی را باز تنظیم نموده و به فطرت طبیعی و الهی را بازگرداند.

در این نگاه حوادثی که به طور معمول شر و بدی دیده می‌شود، ممکن است خیر و خوبی در آن نهفته باشد و رویدادهای که به طور معمول خیر و خوبی دیده می‌شود، ممکن است شر و بدی در آن نهفته باشد (قرآن کریم سوره بقره آیه ۲۱۶). از سوی دیگر، در هر یک از حوادث و رویدادها در کنار آسیب‌ها و تهدیدها، رشد‌ها و فرصت‌های گوناگونی وجود دارد که با نگرش کلان و همه‌جانبه می‌توان آسیب‌ها و تهدیدها را به حداقل رساند، و از رشد‌ها و فرصت‌های به دست آمده حداکثر بهره‌برداری را نمود. آنچه در اینجا آورده شده است، اجمالی است که شرح تفصیلی آن مستلزم زمان و مباحثات گوناگون در این خصوص است و ارائه آن به فرصتی در آینده موکول می‌شود.

نتیجه گیری

در یک نگاه جامع و کامل به انسان است که انواع مخاطراتی که به نحوی انسان و سلامت همه‌جانبه او را مورد تهدید قرار می‌دهند، قابلیت شناسایی، دسته‌بندی و سپس وزن‌دهی و اولویت‌بندی و در نهایت برنامه‌ریزی برای اقدامات پیشگیرانه، آمادگی برای پاسخ و روندهای بازیابی به دست می‌آید. در واقع پیامبران الهی برای شناسایی و مدیریت صحیح و دقیق تمامی مخاطرات برانگیخته شدند و تعالیم دینی در برگیرنده تدابیر لازم برای مدیریت انواع مخاطرات و تهدیدات است که هر یک از ابعاد وجودی انسان را هدف قرار می‌دهد.

بنابراین، مدیریت همه‌جانبه انواع حوادث و بلایا مستلزم شناخت ابعاد وجودی انسان و توجه به این ابعاد در تمامی فرایند مدیریت آنهاست. به عنوان مثال، غفلت از خداوند که مقصد و نهایت کمال انسان است، نیز به کل فرایند آسیب می‌زند و خدا فراموشی، برای انسان خود فراموشی می‌آورد. به علاوه، در سیر زندگی و حرکت به سوی مقصد یعنی خداوند متعال، باید مراقبت‌های فراوان نمود که با رعایت اخلاق و گرایش به فضایل و دوری از رذایل، و نیز پایبندی عالمانه و

آگاهانه همراه با اقدام و عمل خالصانه، میسر خواهد بود و این همان چیزی است که اسلام و تعالیم آن برای انسان به ارمغان آورده است.

انسان برای محقق شدن حرکت کمال گرایانه باید همواره از حریم خود حفاظت نماید و در برابر انواع مخاطرات و تهدیدات، تدابیر و اقدامات لازم را به کار بندد. علم به مفهوم امروزی آن و فناوری‌های به دست آمده از کشف رموز خلقت (اعم از ثروت‌آفرینی و اقتدارآفرینی آن) در این راستا ضرورت پیدا می‌کند و اگر از این راستا انحراف یابد به نشاط، سرزندگی، سعادت و کمال بشر نه تنها کمکی نمی‌کند، که موجبات انحراف و غرور او را فراهم می‌کند و در عوض صلاح به فساد منجر می‌گردد.

همگرایی بین آورده‌های دین، حکمت و عرفان (رجوع شود به خواجه‌آزاد و همکاران، ۲۰۲۰) و نیز یافته‌ها و تجربیات بشری می‌تواند گام بسیار بلندی در ارتقای مدیریت حوادث، بلایا و بحران‌ها داشته باشد. اما این گام بلند مستلزم همکاری و درک متقابل، و نه رد و انکار، بین دانشمندان و صاحب‌نظران در این حوزه است. این مطلب از همان میانبرهای علمی است که در دسترس جامعه ما قرار دارد.

در مجموع، مدیریت جامع مخاطرات و بحران‌ها زمانی ارتقا می‌یابد که با شناخت دقیق‌تر و کامل‌تری از همه ابعاد وجودی انسان همراه شده و برای برطرف کردن نیازهای مرتبط با ابعاد چهارگانه وجودی انسان یعنی ابعاد جسمی، روانی، عقلی و روحانی او همزمان برنامه‌ریزی و اقدام گردد. و مسلماً، اهمیت هر یک از انواع مخاطرات و بحران‌ها متناسب با بعد وجودی مربوطه خواهد بود.

فهرست منابع

- پورحیدری غلامرضا (۱۳۹۶)، ضرورت نگرش فراگیر و همه‌جانبه به سلامت و نقش آن در مدیریت بلایا و بحران‌ها، هشتمین کنگره بین‌المللی سلامت در حوادث و بلایا، تهران، ایران.
- پورحیدری، غلامرضا (۱۳۹۸)، لزوم توجه به ابعاد چهارگانه سلامت انسان در مدیریت جامع حوادث و بلایا، نهمین کنگره بین‌المللی سلامت در حوادث و بلایا، تهران، <https://civilica.com/doc/929359>
- پورحیدری غلامرضا و همکاران (۱۴۰۰)، درسنامه داروسازی نظامی و شرایط اضطراری، انتشارات شناخت زندگی.
- حسینی بهشتی سیدمحمدحسین (۱۳۷۸)، شناخت از دیدگاه فطرت، انتشارات بقیعه/روزنه.
- عبدالرحیمی محمد (۱۳۹۴)، جایگاه سلامت در دین اسلام و تبیین نقش قلب و عقل در سلامت معنوی، بصیرت و تربیت اسلامی، سال ۱۲ شماره ۳۲، ص ۷۴ تا ۱۰۵.
- طاهرزاده اصغر (۱۳۸۸)، ادب خیال، عقل و قلب، انتشارات گروه فرهنگی المیزان.
- جوادی آملی عبدالله، (۱۳۸۴)، تفسیر انسان به انسان، چاپ هشتم، نشر اسراء ص ۱۶۵
- جمعی از نویسندگان، (۱۳۹۷)، مبانی علوم انسانی اسلامی، انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) ص ۱۴۵
- سادات حسینی، اعظم (۱۳۹۴)، هویت و ابعاد وجودی انسان در قرآن و احادیث، کنفرانس ملی چارسوی علوم انسانی، شیراز.
- پورحیدری، غلامرضا و خواجه آزاد، مجتبی (۱۴۰۰)، تطبیق سلامت معنوی با ابعاد چهارگانه وجودی انسان، طب و تزکیه. تابستان ۱۴۰۰.
- مجلسی محمدباقر (۱۳۷۲)، بحارالانوار، نشر دارالکتب الاسلامیه، جلد ۷۸، ص ۱۲۷
- پورحیدری غلامرضا و ولدبیگی برهان الدین (۱۳۹۱)، درسنامه مدیریت جامع بحران، انتشارات آرویج ایرانیان.
- ولدبیگی برهان الدین و پورحیدری غلامرضا (۱۳۹۲)، برنامه ریزی بحران، انتشارات آرویج ایرانیان.
- Poorheidari, G., Boojar, M., & Soltani, A. (2020). Interactive Model of Disaster risk & Disaster management: The Egg Model. Iranian Red Crescent Medical Journal, 22(8). <https://doi.org/10.32592/ircmj.2020.22.8.27>
- Mojtaba Khajeazad, Shoaleh Bigdeli, Bagher Larijani, Abdolhossein Khosropanah, Saeed Beheshti & Shahram Yazdani, (2020) Transcendent Philosophy of Medicine: A Deductive Synthesis According to the Transcendental Wisdom (Mulla Sadra School of Thought), Journal of Religion and Health, DOI 10.1007/s10943-020-01012-9.

